

Směnečné rukojemství

Převody směnky

(koncept přednášky)

J. Kotásek¹

I. Aval

Směnečným rukojemcem (avalem, avalistou) bývá zpravidla osoba, která ještě není směnečně zavázána. Zákon ovšem nebrání tomu, aby tuto záruku poskytla i osoba, která se na směnku již podepsala². Ten, za koho se rukojemci zaručil, se označuje jako avalát. Pokud není v rukojemském prohlášení avalát udán, platí, že je jím výstavce.

Aval může převzít rukojemství za více osob, stejně jako více osob může avalovat za jednoho dlužníka. Nelze ovšem převzít rukojemství za toho, kdo vůbec směnečně zavázán není (např. směnečníka, který neakceptoval, či indosanta při rubopisu s vyloučenou odpovědností).

Základním předpokladem vzniku závazku avala je v první řadě formálně platná směnka a písemná forma rukojemského prohlášení. Co se týče umístění rukojemského prohlášení, určuje čl. I § 31 odst. 1 ZSŠ, že se píše na směnku nebo na přívěsek. Bližší místo není zákonem předepsáno, aval se tedy může podepsat na líc i rub. Pokud se ale podepíše na rubu, nebude postačovat jeho pouhý podpis (k tomu viz dále). Krom toho zákon připouští, aby byl opis opatřen rukojemským prohlášením stejně a s týmiž účinky jako prvopis³. Datování avalu není nutné.

K obsahu rukojemského prohlášení: Nejprve se doložkou uvádí rukojemský závazek. ZSŠ demonstrativně předepisuje její znění: „jako rukojemci“. Přípustné budou i další doložky stejného významu „per aval“, „jako směnečný rukojemci“, „jako avalista“ atd. Druhou náležitostí je údaj o avalátovi, tedy o osobě, za kterou se rukojemství přejímá. Na rozdíl od jiných účastníků netrvá zákon na výslovném uvedení jména. K identifikaci proto stačí i zprostředkované označení avaláta, jestliže nevzniknou pochybnosti o tom, kdo jím má být (např. „Per aval za akceptanta“). Celé prohlášení avala uzavírá potom podpis avalisty.

Lze využít i zkrácené varianty, kdy prohlášení avala tvoří jen podepsaná rukojemská doložka nebo dokonce jen pouhý podpis na líci směnky. O něm totiž podle čl. I § 31 odst. 3

¹ Text vychází z multimediální učebnice „Nástin obchodního práva II“, Brno, MU, 2005.

² Srov. čl. I § 30 odst. 2 ZSŠ.

³ Srov. čl. I § 67 odst. 3 ZSŠ.

ZSŠ platí, že se jím zakládá směnečné rukojemství (jde o tzv. holý aval). Nutným předpokladem však je, že nejde o pouhý podpis výstavce (ten je právě jen podpisem výstavce) nebo směnečníka (jehož podpis je akceptací). Podpis se dále musí nacházet na líci směnky; pokud by se objevil na rubu, přívěsku či opisu, mohl by být podle okolností považován za blankoindosament (srov. § 13 odst. 2 ZSŠ).

U zkrácených variant není výslovně udána osoba avaláta. Pokud tento údaj chybí, platí podle nevyvratitelné právní domněnky (srov. čl. I § 31 odst. 4 ZSŠ), že bylo avalována za výstavce.

Aval nemusí avalovat pro celou směnečnou sumu, svoje prohlášení může omezit na určitou sumu. Nepřípustné však bude rukojemství podmíněné. Na rozdíl od běžného ručení se závazek avala neomezuje na jištění závazku avaláta, směnečné rukojemství je garancí zaplacení směnky samotné (srov. dikci „zaplacení směnky může být...“). Postavení avala se řídí formálním postavením avaláta: aval je zavázán jako ten, za koho se zaručil (čl. I § 32 odst. 1 ZSŠ). Rozhodující je, zda rukojemství bylo převzato za dlužníka přímého nebo nepřímého. Směnečný rukojmí akceptanta je zavázán jako dlužník přímý a není třeba vůči němu zachovávacích úkonů (předložení směnky, protestace). Aval za dlužníka nepřímého je potom zavázán stejně jako on, tedy sekundárně, a majitel musí učinit zachovávací úkony. Pokud např. indosant omezil svou odpovědnost za zaplacení, má to stejné důsledky pro jeho avala. To stejné platí analogicky i pro promlčecí lhůty.

Principy typické pro běžné ručení se u směnečného rukojemství v zásadě neuplatní. Závazek směnečného ručitele předně není subsidiární (podpůrný) ve vztahu k závazku avaláta. Věřitel není nucen obracet se nejprve na avaláta, aby mohl uplatnit pohledávku vůči avalovi. Může avaláta obejít bez ohledu na to, zda byl ochoten nebo schopen směnku zaplatit.

Akcesorita avalova závazku (jeho principiální vázanost na existenci a platnost závazku avaláta) je pouze formální. Z ustanovení § 32 odst. 2 ZSŠ vyplývá, že vyskytnou-li se u podpisu avaláta formální vady, není aval zavázán. Pokud je tedy závazek avaláta neplatný pro vadu formy, nevzniká závazek ani avalovi. Vady u podpisů avaláta, které nelze označit za formální (např. „podpis“ neexistující osoby), nemohou mít na vznik závazku avalisty vliv, a to přestože závazek osoby, za kterou se aval zaručil, vůbec nevznikl.

Jestliže směnečný rukojmí zaplatí směnku, nabývá práva proti tomu, za koho se zaručil, a proti všem, kdo jsou této osobě směnečně zavázáni. Případné další avaly svého avaláta postihovat nemůže. Obsah práv avala určuje čl. I § 49 ZSŠ.

II. Převody směnky

a) Rubopisy

Směnka má ve většině případů formu cenného papíru na řad a její převody se proto primárně realizují rubopisy (indosamenty). Jde o zvláštní způsob převodu typický právě pro listinné cenné papíry. Jak již bylo uvedeno výše, není přítom - na rozdíl od některých jiných cenných papírů - u směnky nutné, aby výslovně obsahovala doložku „na řad“. I tu směnku, ve které tato klauzule chybí, lze převádět indosamenty; směnka je zákonný ordrepapír (čl. I § 11 odst. 1 ZSŠ).

Účastníky indosace jsou indosant (dříve označovaný také jako rubopisec či žirant) a indosatář (dříve také rubopisník či žiratář). Indosamentem převádí indosant (za splnění dalších zákonných podmínek) směnku na indosatáře. Prvním indosantem je remitent, dalším indosantem v zásadě vždy indosatář z předchozího rubopisu.

Z formálního pohledu je základem rubopisu písemné prohlášení převodce (indosanta). Indosament může být umístěn na směnce, na přívěsku (§ 13 odst. 1 ZSŠ), nebo také na opisu (§ 67 odst. 3 ZSŠ). Navzdory jeho označení není vždy nutné rubopisovat na rubu směnky; v zásadě nic nebrání tomu, aby byl rubopis pořízen na aversní (lícni) straně. Zákon nevyžaduje, aby byl indosament datován.

Rubopis musí vždy směřovat k převodu veškerých práv ze směnky, částečné rubopisy jsou neplatné (§ 12 odst. 2 ZSŠ). Jinak je tomu u podmíněného rubopisu: případná podmínka platí podle značně tvrdého ustanovení § 12 odst. 1 ZSŠ za nenapsanou a nelze k ní přihlížet.

Typický rubopis obsahuje převodní doložku („Za mě na řad“)⁴, údaj o indosatáři (tj. údaj o tom, na koho se směnka převádí) a podpis indosanta. Rubopis může mít podobu i rubopisu nevyplněného (blankoindosamentu). Zatímco u vyplněného indosamentu se jmenovitě uvádí indosatář, u blankoindosamentů jeho identifikaci v zásadě postrádáme. Blankoindosament spočívá buď jen v převodní doložce a podpisu indosanta („Za mě na řad ...“ + podpis indosanta), nebo může mít dokonce zcela redukovanou podobu pouhého podpisu indosanta na rubu směnky⁵. Střídání vyplněných a nevyplněných rubopisů je přípustné, po blankoindosamentu může následovat vyplněný rubopis a naopak.

⁴ Převodní doložka může mít samozřejmě i jiné znění, např. „místo mně“, „za mě“ atp. V rubopisu se nemusí objevit slova „na řad“, tato doložka je pouhou historickou reminiscencí.

⁵ V takovém případě musí být podpis indosanta umístěn na rubu, nemá-li se jeho podpis stát podpisem avalisty (v podrobnostech srov. čl. I § 31 odst. 3 ZSŠ).

Pokud zní rubopis na majitele („Za mě majiteli této směnky“), nestává se ze směnky cenný papír na doručitele, nýbrž podle čl. I § 12 odst. 2 ZSŠ platí takový rubopis za blankoindosament.

S výhradou zvláštních druhů rubopisů má každý indosament legitimační, převodní a garanční účinek. Bez této legitimace rubopisem by byl majitel pouhým držitelem směnky. Kdo má směnku v rukou, je řádným majitelem, prokáže-li své právo nepřerušenu řadou rubopisů, která k němu směřuje (čl. I. § 16 odst. 1). Majitel směnky nemá povinnost dokazovat, z jakého důvodu a jakým způsobem k němu směnka dospěla. Indosant se svým podpisem zařazuje mezi okruh nepřímých dlužníků (podle § 15 odst. 1 ZSŠ odpovídá za přijetí a zaplacení směnky). Hovoříme o garančním účinku rubopisu, který významně podporuje další oběh směnky.

Převodní účinky rubopisu vyplývají z § 14 odst. 1 ZSŠ, podle něhož se indosamentem převádějí všechna práva ze směnky. Indosatář nevstupuje do práv předchozího věřitele (indosanta), nýbrž originárně nabývá práva tak, jak vyplývají z listiny a ze zákona.

Skutečnost, že indosatář není právním nástupcem indosanta, má závažné dopady na námitky směnečných dlužníků. Indosací dochází (s výjimkami níže uvedenými) k zásadnímu vyloučení námitek z vlastních vztahů dlužníka vůči výstavci a předchozím majitelům (čl. I § 17 ZSŠ).

Rubopis proto zpravidla zhoršuje pozici směnečného dlužníka a připravuje jej o obranu, kterou by měl u běžného postoupení pohledávky⁶. Nabytí směnky indosací je naopak výhodné pro nabyvatele, který nemusí brát ohled na případné vlastní vztahy dlužníka k výstavci či předchozím majitelům. Vyloučení námitek z vlastních vztahů ovšem není absolutní, zejména ne v těch případech, kdy jednání nabyvatele směnky získalo charakter jednání proti dobrým mravům. V ustanovení čl. I § 17 ZSŠ se stanoví podmínky, za kterých zůstávají námitky dlužníka zachovány, přestože došlo ke směnečněprávnímu převodu. Jde o situaci, kdy majitel při nabývání směnky jednal vědomě na škodu dlužníka.

Ke zvláštním druhům rubopisů: Jako první ze zvláštních druhů rubopisů je v zákoně upraven tzv. exonerační (nezavazující) rubopis. Podle čl. I § 15 odst. 1 ZSŠ může každý indosant ke svému rubopisu připojit doložku vylučující jeho odpovědnost za přijetí a zaplacení - tzv. doložku úzkosti. V praxi se používá slov: „bez závazku“, „sine obligo“, „bez závaznosti“, „bez záruky“, „bez postihu“ apod. Rubopis s touto doložkou nemá garanční

⁶ Srov. § 529 ObčZ.

účinky: indosant se vůbec nestává nepřímým dlužníkem a neodpovídá za přijetí a za zaplacení směnky, jako je tomu u běžného rubopisu.

Jako další speciální druh směnečného rubopisu je v čl. I § 15 odst. 2 ZSŠ upraven tzv. přímý rubopis (rektarubopis). Podle citovaného ustanovení může indosant zakázat další indosaci směnky. Zákon nepředepisuje, jak má tato doložka (označovaná také jako negativní ordredoložka) znít, v praxi se zpravidla používá slov „nikoliv na řad“. Indosant u přímého rubopisu se nazývá rektaindosant, indosatář tohoto rubopisu se označuje jako rektaindosatář.

Přímým rubopisem se modifikují garanční účinky směnečného rubopisu, ostatní účinky (legitimační, převodní - včetně vyloučení námitek z vlastních vztahů) nastupují beze změn. Na rozdíl od exoneračního rubopisu, u něhož se indosant zbavuje své odpovědnosti vůči všem, odpovídá indosant přímého rubopisu za zaplacení a přijetí směnky jen tomu, na koho směnku převedl (svému indosatáři), nikoliv dalším případným nabyvatelům směnky. Zákaz indosace u směnečného rubopisu v žádném případě nemá za následek změnu formy směnky na cenný papír na jméno (s tímto omylem se velmi často setkáme v naší praxi a ve velké míře také v naší odborné literatuře). Ke změně formy směnky (§ 3 ZcenP) může totiž dojít výhradně rektadoložkou výstavce směnky a nikoho jiného (čl. I § 11 odst. 2 ZSŠ). Rektadoložka v rubopisu takové účinky v žádném případě nemá. Směnka opatřená přímým rubopisem i nadále zůstává cenným papírem na řad a zásadně se převádí rubopisy. Tak to ostatně předpokládá i ustanovení čl. I § 15 odst. 2 ZSŠ („neodpovídá těm, na něž byla směnka dále indosována“).

Podle čl. I § 18 ZSŠ obsahuje-li indosament doložku "hodnota k vybrání", "k inkasu", "in prokura" nebo jinou doložku vyjadřující jen zmocnění, může majitel vykonat všechna práva ze směnky, převést ji však může jen dalším zmocňovacím indosamentem. Prokuraindosamentem (v dikci zákona zmocňovacím rubopisem) rozumíme tedy z formálního pohledu rubopisy, které obsahují shora uvedené doložky, resp. jiné doložky vyjadřující zmocnění. Alternativně lze např. užít klauzulí "v plné moci", "k vybrání", "hodnota v inkasu", "za účelem inkasa", "na řad pana K. Černého, jakožto mého zmocněnce" apod. Indosant u zmocňovacího rubopisu se nazývá prokuraindosant, indosatář se označuje jako prokuraindosatář. Účelem zmocňovacího rubopisu není převod práv ze směnky, nýbrž vytvoření zvláštní směnečněprávní možnosti zastoupení⁷. Zmocnění obsažené ve zmocňovacím indosamentu nezaniká ani smrtí zmocnitele, ani ztrátou jeho způsobilosti k právním úkonům. Prokuraindosament nemá účinky garanční ani transportní, konstatujeme u

⁷ Což ovšem nevylučuje, aby se majitel alternativně nechal zastoupit na základě obecné plné moci.

něj pouze legitimační efekt. Prokuraindosatář je legitimován k výkonu práv ze směnky, zejména k inkasu směnky, ke zřízení protestu či k žalobě. Nebude již oprávněn k tomu, co není jen výkonem směnečných práv, např. k prominutí směnečné pohledávky či prolongaci směnky nebo k jejím převodům.

V souladu s požadavky ZCenP⁸ se vyžaduje ke vzniku zástavního práva ke směnce mj. zástavní rubopis. Zástavní indosament se formálně vyznačuje doložkami „k zajištění“, „hodnota k zajištění“, „hodnota v zástavě“ či jinými doložkami vyjadřujícími zastavení. Zástavní rubopisy mají (jak naznačuje dikce „může majitel vykonat všechna práva ze směnky“) legitimační účinky. Zástavní indosatář uplatňuje práva ze směnky svým jménem, nikoliv jménem indosanta. Transportní efekt nemá zástavní rubopis proto, že zástavní indosatář nemůže směnku převést, resp. jeho případné indosamenty mají jen účinky rubopisů zmocňovacích⁹. Zástavní rubopisy nemají ani účinky garanční (většinový názor).

Posledním speciálním indosamentem je tzv. podrubopis upravený v čl. I § 20 ZSŠ. Na rozdíl od ostatních zvláštních druhů rubopisů se podrubopisy zpravidla nevyznačují žádnou zvláštní doložkou. Rozhodujícím kritériem je zde kritérium časové (okamžik převodu) a to nemusí být ze směnky patrné. Z § 20 odst. 1 ZSŠ vyplývá, že pokud byla směnka indosována po protestu pro neplacení či po uplynutí lhůty k protestu, má takový indosament jen účinky obyčejného postupu. Právě tyto rubopisy se označují jako podrubopisy (subindosamenty). Indosace směnek po včas a řádně provedeném protestu, resp. po uplynutí lhůty k protestu pro neplacení. V těchto případech jde o nuzné (protože nezaplacené) směnky. Směnečné právo zde vykazuje jakousi „samočisticí funkci“, když do značné míry oběh takových směnek ztěžuje. Účinky u těchto podrubopisů nastupují jen občanskoprávní; indosace má pouze účinky postoupení pohledávky (cesse). Podindosatář, bez ohledu na to, zda byl či nebyl v dobré víře, jen vstupuje do práv indosanta. Nabývá tedy práva odvozeně od něj a je vystaven veškerým námitkám dlužníka vůči indosantovi. Pokud dlužník disponoval vůči předchozímu majiteli námitkami z vlastních vztahů (srov. čl. I § 17 ZSŠ), nedochází podrubopisem k jejich vyloučení.

b) Blankotradice

⁸ Srov. § 40 odst. 2 ZCenP.

⁹ Srov. čl. I § 19 ZSŠ.

Blankotradice představuje druhý směnečněprávní způsob převodu směnky. Zatím u nás není příliš rozšířena, je ovšem jen otázkou času, kdy praxe objeví její výhody a začne ji využívat více. Podstata blankotradice spočívá v uzavření smlouvy o převodu cenného papíru, která nemusí mít písemnou formu, a v předání listiny dalšímu nabyvateli bez nutnosti jakýchkoliv zápisů na směnce. Oproti indosamentu se tento způsob převodu vyznačuje značnou neformálností, protože blankotradice se v textu směnky nijak neodrazí.

Blankotradicí nelze převést každou směnku, jejím nutným předpokladem je blankoindosament, tedy rubopis, jenž neobsahuje jméno indosatáře. Nový majitel může využít toho, že nevyplněný rubopis legitimuje zásadně každého držitele listiny. Za tohoto stavu má nyní k dispozici tři možnosti: může vyplnit indosament svým jménem nebo jménem někoho jiného, nebo směnku dále indosovat, anebo ji odevzdat třetí osobě, aniž blankoindosament vyplní a aniž směnku indosuje (čl. I § 14 odst. 2 ZSŠ). Právě poslední případ je označován jako blankotradice. Směnka se zde fakticky chová jako cenný papír na doručitele, aniž by jí byla, neboť nevyplněný rubopis může být kdykoliv změněn na vyplněný a směnka může být dále indosována.

Blankotradice má stejně jako rubopis převodní a legitimační účinky (čl. I § 16 odst. 1 ZSŠ), z pochopitelných důvodů však zcela postrádá účinky garanční (převodce není na směnce podepsán). Blankotradice umožňuje převodcům směnky vyhnout se odpovědnosti za přijetí a zaplacení směnky, aniž by to ohrozilo důvěryhodnost směnky jako např. při indosamentech s vyloučenou odpovědností.

c) Převod práv ze směnky postoupením pohledávky

Převoditelnost prostřednictvím rubopisu není vlastností každé směnky. Podle ustanovení § 11 odst. 2 ZSŠ může indosabilitu vyloučit výstavce směnky (vlastní i cizí) tzv. rektadoložkou a směnka se pak převádí postoupením pohledávky.

Pod sankcí neplatnosti je stanovena písemná forma rektadoložky, nepostačuje proto ústní slib, že směnka nebude indosována. Zákon demonstrativně uvádí její vzorové znění: „nikoliv na řad“. V praxi ji zpravidla najdeme před označením směnečného věřitele („Zaplaťte nikoliv na řad panu Janu Černému“). S ohledem na ustanovení čl. I § 11 odst. 1 ZSŠ, podle kterého je směnka zákonný ordrepapír, nepostačuje škrtnutí doložky „na řad“ ve směnečném formuláři. Tím by výstavce dosáhl jenom toho, že směnka není vystavena na řad, ovšem právě podle § 11 odst. 1 ZSŠ lze i takovou směnku převést rubopisem.

Ze směnky se rektadoložkou výstavce stává cenný papír na jméno. Další převod proto bude uskutečněn pouze ve formě a s účinky postoupení pohledávky (§ 524 – 530 ObčZ). K platnosti smlouvy o postoupení pohledávky zákon vyžaduje písemnou formu (§ 524 odst. 1 ObčZ). Tím bude vyhověno i zákonné úpravě v § 19 odst. 1 ZCenP, který pro převod každého listinného cenného papíru na jméno písemnou formu předepisuje. Podle ustanovení § 17 ZcenP bude k převodu nutné ještě předání dohodnutého cenného papíru nabyvateli. Bez dispozice s listinou by se ostatně nový věřitel nemohl legitimovat k výkonu směnečných práv.

Na rozdíl od indosace při postoupení pohledávky nový nabyvatel nenabývá směnku originárně, nýbrž pouze vstupuje do práv předchozího věřitele. Z hlediska směnečných dlužníků sehrává klíčovou roli ustanovení § 529 odst. 1 ObčZ, podle něhož jsou námitky, které mohl dlužník uplatnit proti původnímu věřiteli v době postoupení, zachovány i po změně věřitele. Postoupením pohledávky se tedy postavení dlužníka zásadně nezhoršuje.

Postoupením pohledávky nelze převádět směnky s formou „na řad“. Dle § 18 odst. 1 ZCenP se k převodu cenného papíru na řad vyžaduje i rubopis. Cesse u ordresměnky pro převod postačovat nebude, neboť úprava výslovně trvá i na indosamentu. Indosace a postoupení pohledávky nejsou proto alternativami převodu ordresměnky, nýbrž dva vzájemně se vylučující způsoby převodu: směnka je buď ordresměnka a převádí se prostřednictvím indosamentů (v určitých případech i blankotradicí), nebo obsahuje rektadoložku výstavce a jako rektasměnka se potom převádí výhradně postoupením pohledávky.